

DİLİN FONETİK QURULUŞU VƏ TƏRCÜMƏ MƏSƏLƏLƏRİ**XƏYAL ƏSGƏRLİ*****AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ VURĞULU HECADA SAİT FONEMLƏRİN
AKUSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(ƏDƏBİ DİL MATERIALLARI ƏSASINDA)****XÜLASƏ**

Müasir Azərbaycan dilinin fonetik quruluşunda sait fonemlərin fizioloji-akustik xüsusiyyətlərinin geniş şəkildə öyrənilməsi və tədqiqi önəmli məsələlərdəndir. Sait fonemləri bu istiqamətdə öyrənmək üçün Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların dil nümunələri, Azərbaycan dilinin dialekt materialları və xüsusilə, ədəbi diliimizə aid nümunələr, səs yazıları tədqiqata cəlb olunmalıdır. Tədqiqat işində ədəbi dil materialları əsasında vurğulu hecada olan saitlərin uzunluğu, hər bir saitin özünəməxsus fizioloji-akustik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *ədəbi dil, fonem, sait, akustika, ossiloqram*

Nitq prosesində müxtəlif fizioloji və akustik keyfiyyətli danışmaq səslərindən istifadə olunur. Azərbaycan dilində danışmaq səslərinin iki yüzə yaxın müxtəlif çalarda tələffüz olduğunu söyləmək mümkündür: “Dildə olan danışmaq səsləri iki qismə ayrılır: 1) Dil vəzifəsi olan danışmaq səsləri, yəni leksik və ya qrammatik mənası olan dil vahidlərini bir-birindən fərqləndirən danışmaq səsləri və 2) dil vəzifəsi olmayan, yəni leksik və ya qrammatik mənası olan dil vahidlərini bir-birindən fərqləndirməyən danışmaq səsləri... İkinci qismə daxil olan danışmaq səsləri isə fonem çalarlığı, yaxud sadəcə olaraq, çalarlıq adlanır” [Axundov: 1984, s.12].

Dilin fonetik sistemində danışmaq səsləri fizioloji və akustik meyar əsasında qruplaşdırılır. Səslərin əmələ gəlməsində danışmaq üzvlərinin iştirakı və rolu fizioloji meyar əsasında müəyyən edilir. Dilin fonetik sistemində sait və samitlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi isə akustik meyar əsasında aydınlaşdırılır: “Danışmaq prosesində tələffüz edilən səslərin tonunun yüksəkliyi cümlənin növündən (nəqli, nida, sual, əmr), danışanın danışmaq obyektinə münasibətindən, onun emosionallığından asılı olaraq daim dəyişir. Nitq axınında səs tonunun qalxıb-enməsi nitqin melodiyasını təşkil edir” [Yadigar: 1993, s.177].

Azərbaycan dilinin fonetik sistemində sait fonemlərin fizioloji-akustik xüsusiyyətlərinin tədqiqi, təbii ki, əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Sait fonemləri bu istiqamətdə öyrənmək üçün Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların dil nümunələri, Azərbaycan dilinin dialekt materialları və xüsusilə, ədəbi diliimizə aid nümunələr, səs yazıları əsas götürülür.

Məqalədə ədəbi dil materialları əsasında sait fonemlər tədqiqata cəlb olunmuş-

* AMEA Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutu, elmi işçi, *esgerli-x@mail.ru*

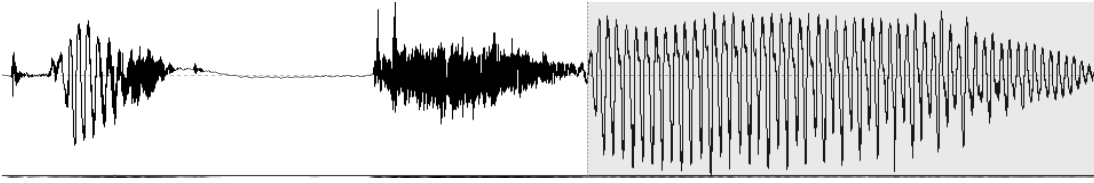
dur. Tədqiqat işində müasir texnologiyalara üstünlük verilmiş, səs signalının akustik analizi üçün PRAAT proqramından istifadə edilmişdir. Saitlərin işlənmə mövqeyinə görə hər birinin formant göstəriciləri və uzunluqlarını ifadə edən fiziki parametrlər rəqəmlərlə göstərilmiş, hər bir saitin fizioloji xüsusiyyətləri izah edilmişdir. Akustik xüsusiyyətlərinə gəldikdə saithlərin vurğulu, bəzən də vurğusuz hecada xüsusiyyətləri verilmiş və müşahidə olunan xüsusiyyətlərin səbəbləri izah olunmuşdur.

Digər fonetik vahidlər kimi, vurğu da bu və ya digər dilin ümumi xüsusiyyətləri, daxili qanunauyğunluqları ilə bağlı olur. Müşahidələr göstərir ki, dillərin əksəriyyətinə vurğunun müxtəlif növləri vardır. Prof. A.Axundov yazır: “Vurğulu hecanın vurğusuz hecalardan gərginliyin və tələffüz üçün istifadə edilən hava axınının çoxluğu ilə fərqlənməsinə *dinamik vurğu* deyilir. Bununla əlaqədar olaraq, dinamik vurğuya *nəfəsli vurğu*, *ekspirator vurğu*, *güc vurğusu* da deyilir” [Axundov: 1984, s.276].

Azərbaycan dilində vurğunun başlıca xüsusiyyətlərindən biri vurğulu hecadakı saithlərin kəmiyyətə vurğusuz hecalardakı saithlərdən əsasən uzun olmasıdır. Lakin dilimizdəki bu xüsusiyyət bəzi dillərdə mövcud olan kəmiyyət (kvantitativ) vurğusuna uyğun gəlmir. “Vurğulu saithlərin uzunluğu vurğusuz saithlərin uzunluğundan daha çox olması ilə fərqlənirsə, belə vurğu kəmiyyət vurğusu və ya kvantitativ vurğu adlanır” [Avanesov: 1958, s.11]. Azərbaycan dilindəki vurğu tələffüz zamanı iştirak edən əzələlərin gərginliyinə əsaslanan qüvvət vurğusudur, bu vurğu saithlərin uzun və ya qısa olmasından asılı deyildir. Səsin akustik təhlili zamanı müşahidələrimiz göstərir ki, bəzən vurğulu hecadakı saithlərin vurğusuz hecadakı saithlərdən kəmiyyət baxımından daha qısa ola bilər. “Azərbaycan dilində vurğunun morfonoloji funksiyası təkcə məna fərqləndirici və nitq axınında söz sərhədini müəyyənləşdirici xüsusiyyəti ilə bitmir, vurğunun sözün sonuna doğru hərəkəti vurğu əvvəli morfemlərin zəif mövqeyə düşməsinə səbəb olur ki, bu da həmin morfemlərin həm semantik sıxılmaya, həm də səs tərkibinin reduksiyaya uğramasına şərait yaradır” [Cəlilov: 1988, s.45].

Bütün dillərdə saithlər özlərinin əsl akustik xüsusiyyətlərini məhz vurğulu hecalarda göstərir. Kəmiyyətə də vurğulu hecadakı saithlərin vurğusuz hecadakı saithlərdən əsasən daha uzun olur. Saithlərin uzunluğunu nitqin tempi ilə əlaqələndirən L.Bondarko qeyd edir ki, temp və saithlərin uzunluğu tərs mütənasibdir. [Bondarko: 1977, s.153]. Hər bir saithlə məxsus fərdi akustik xüsusiyyətlər apardığımız tədqiqat zamanı əyani şəkildə ossiloqram və spektroqramların köməyi ilə müəyyən olunmuş və geniş aspektlə təhlilə cəlb edilmişdir.

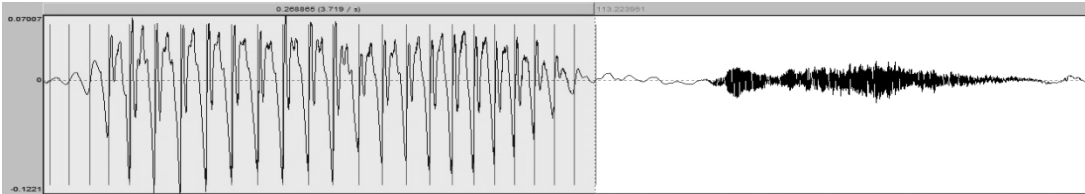
Dilimizin fonetik sistemində dilönü, qapalı və dodaqlanmayan saithlər qrupuna daxil olan *i* saithlərinin özünəməxsus akustik xüsusiyyətləri mövcuddur. “*i* saithlərinin tələffüzü zamanı dil bütün gövdəsi ilə irəli verilir və onun ön və orta hissəsi damağa doğru qalxır. Yumşaq damaq burun boşluğunun yolunu tutur. Üst dodaq alt dodaqdan aralanaraq sədaya yol açmaq üçün bir qədər yuxarı qalxır” [Axundov: 1984, s.27]. *i* saithlərinin vurğulu və vurğusuz hecalarda fərqli akustik xüsusiyyətlərinə ossiloqramların köməyi ilə əyani şəkildə nəzər yetirək:

“İki” sözünün ossilloqramı (qadın nitqi)

Nümunə göstərdiyimiz ossilloqramda rəngli işarələnən sahə “iki” sözünün sonundakı **i** fonemidir. Söz əvvəlindəki **i** saiti həm vurğusuz hecada işləndiyinə, həm də özündən sonra gələn kipləşən **k** samitinin təsirinə məruz qaldığına görə özünəməxsus keyfiyyətləri itirmişdir. Vurğulu hecada olan **i** sitinin birinci formantının göstəricisi $F1:258$ olduğu halda, söz əvvəlindəki **i** sitinin birinci formantı özündən sonra gələn samitin təsiri ilə kipləşən **k** samitinin mövqeyinə uyğunlaşmışdır. Bununla bağlı A.Axundov “Azərbaycan dilinin fonetikasi” əsərində yazır: “Göstərilən ossilloqrafik əyriyərdən birincisi *iki* sözündəki birinci **i** sitinə, ikincisi isə həmin sözdəki ikinci **i** sitinə aiddir. Bunlardan birinci **i** sitində obertonlar müşahidə olunmadığı halda, ikincidə onlar aydın surətdə nəzərə çarpır” [Axundov:1984, s.29]. Eyni söz üzərində apardığımız tədqiqat zamanı bu nəticəyə gəlirik ki, hər iki sitə məxsus obertonlar arasında bu fərqə səbəb məhz kipləşən **k** samitinin ilkin **i** sitinə təsiri və onu öz məxrəcinə uyğunlaşdırmasıdır.

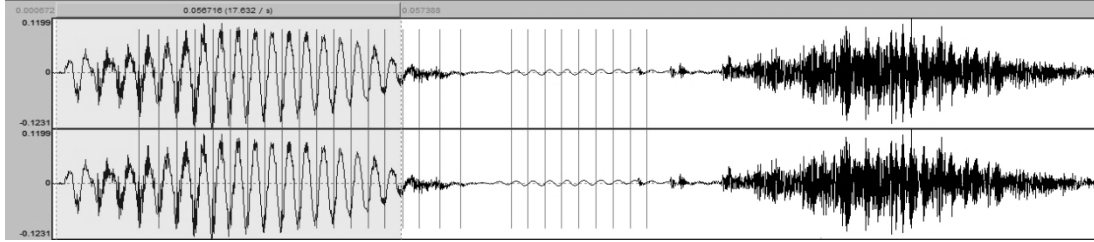
“Ü” sitinin əmələ gəlməsində dodaqlar başqa dodaqlanan sitlərdə olduğundan (ö, o, u) daha çox gərgin vəziyyət alır. Belə ki dodaqların önə doğru uzanaraq aldığı dairəvi vəziyyətində hava axınının xaricə çıxması üçün yaranan boru şəkilli kanal digər dodaqlanan sitlərdə olduğundan daha dar şəkildə olur” [Axundov: 1984, s.33].

“üç” sözünün ossilloqramı (kişi nitqi)

Azərbaycan dilinin fonetik sistemində dilönü, qapalı və dodaqlanan **ü** sitinin özünəməxsus fizioloji-akustik xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, yuxarıda verdiyimiz ossilloqramda **ü** sitinin söz əvvəlində mövqeyi göstərilmişdir. Burada verilən *üç* sözü nitq axınında olmadığı üçün **ü** sitinin kəmiyyəti normal vəziyyətdə olduğundan daha uzundur, təxminən 260 m/san ölçüsündədir. Zlatoustova emosional və məntiqi vurğu altına düşən sözlərdə vurğulu hecanın sitinin daha uzun olduğunu qeyd edir [Zlatoustova: 1981, s.15].

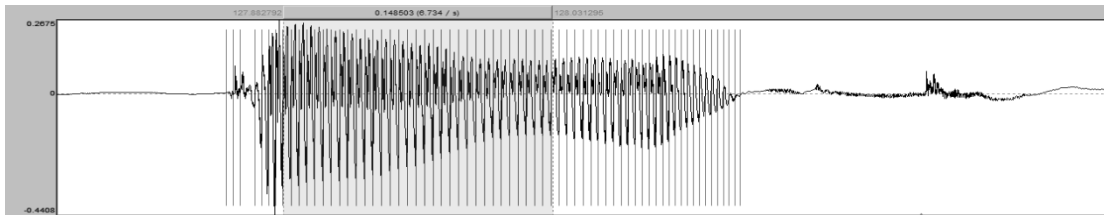
Mövcud tədqiqatlarda qeyd olunur ki, *ü* saiti *i* saitindən akustik cəhətdən öz tonunun alçaqlığı ilə seçilir, yəni *i* saiti yüksək tonlu olduğu halda, *ü* saiti nisbətən alçaq tonludur. Aşağıdakı ossiloqramda bunu əyani şəkildə nəzərdən keçirək:

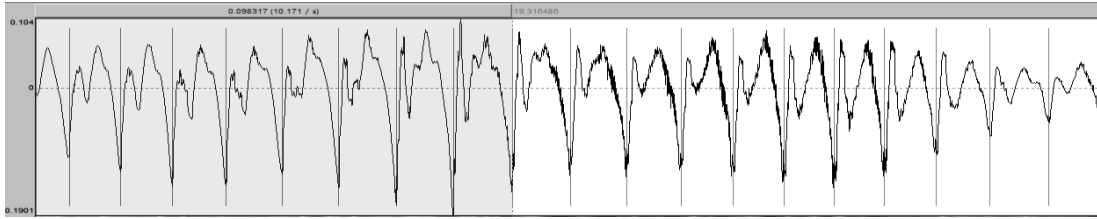
“Üç” sözünün ossiloqramı (qadın nitqi)

Yuxarıda göstərilən ossiloqramda rəngli işarələnən sahə nitq axınında işlənən üç sözündəki *ü* foneminin göstəricisidir. Kəmiyyəti təxminən 56 m.san olmuşdur. Deməli, *ü* fonemi qapalı sait olduğundan normal nitqdə daha qısadır, istisna hallarda isə kəmiyyətlər arasında ciddi fərqi görmək mümkündür. “Kəmiyyətə görə olan fərqləndirici əlamət “*ü*” fonemi üçün səciyyəvi deyildir. Bu o deməkdir ki, *ü* saitinin uzun və yaxud qısa tələffüz edilməsinin dilimizdə fonematik mənası yoxdur” [Axundov: 1973 s.115].

Azərbaycan dilinin fonetik sistemində dilözü, açıq, dodaqlanmayan *ö* saitinin fizioloji təsvirini A.Axundov bu şəkildə izah edir: “*ö* səsini tələffüz edərkən, dil bütün gövdəsi ilə irəli verilir. Dilin ucu alt dişlərin arxasına toxunur və onunla dilin orta hissəsi arasında kiçik çökəyə bənzər bir şey alınır. Dodaqlar da öz növbəsində irəli verilir və onlar dairəvi nov əmələ gətirir. Musiqili tonu olan səs axını ağız boşluğunda əmələ gəlmiş dairəvi novdan və *ü* səsindəkindən böyük olan dodaq novundan keçir” [Axundov: 1984, s.38]. *Ö* saitinin akustik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdikdə, vurğulu və vurğusuz hecalarda istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət cəhətdən ciddi fərqlər görmək mümkündür.

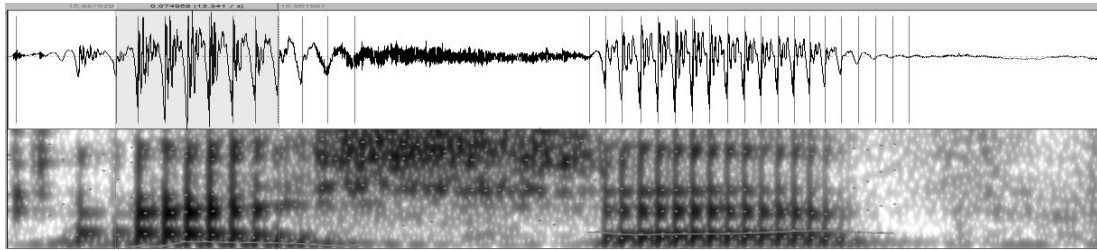
Vurğulu hecada *ö* saitinin ossiloqramı, 148m/san (qadın nitqi)

Vurğusuz hecada ö saitinin ossiloqramı, 98 m/san (kişi nitqi)

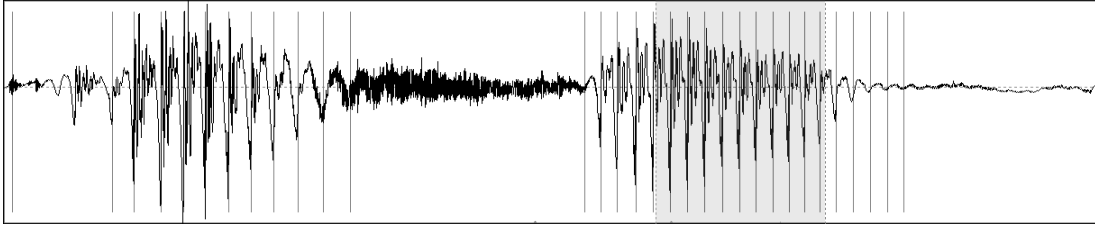
Yuxarıda verilən ossiloqramlarda “ö” saitinin uzunluqları arasındakı fərq təqribən 1,5 dəfədir. Vurğulu və vurğusuz hecalarda işlənən saitlərin kəmiyyət baxımından böyük ölçüdə fərqlənməsinə eyni söz tərkibində daha çox rast gəlinir. Görünür, vurğulu hecadakı sait vurğusuz hecada işlənən saitə təsir göstərir, onun geniş aralıqda tələffüzünə maneə yaradır. Müxtəlif eksperimentlərin nəticəsini ümumiləşdirən Matuseviç hər bir vurğulu saitin keyfiyyətindən asılı olmayaraq ondan əvvəlki hecadakı saitdən 1,5 dəfə uzun olduğunu qeyd edir [Matuseviç: 1976, s.223].

Dilimizdə işlək saitlərdən olan “ə” özünəməxsus akustik xüsusiyyətləri ilə diqqəti çəkir. Bu saitin işlənməsində və fonetik mövqeyində mövcud olan sərbəstlik onun müxtəlif akustik xüsusiyyətlərinin meydana çıxarılmasına imkan verir. Ə saiti söz tərkibində tutduğu mövqedən asılı olaraq müxtəlif kəmiyyətlərdə tələffüz edilir. Bunu əyani şəkildə başa düşmək üçün ə saitinin ossiloqrafik göstəricilərinə nəzər salaq:

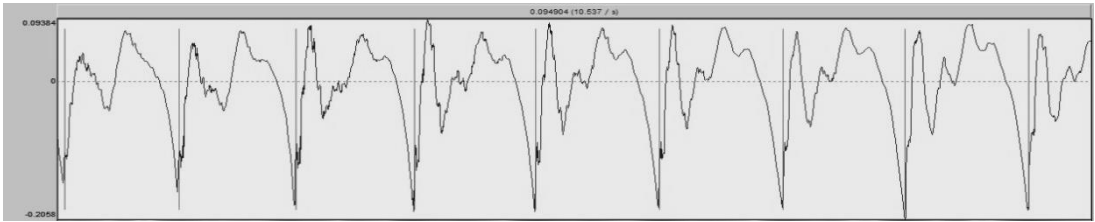

Əşrəf sözünün ossiloqramı (kişi nitqi)

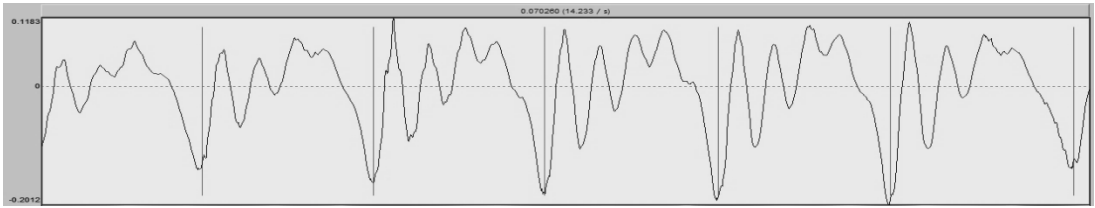
Yuxarıda verilən ossiloqramda fərqləndirilən sahə “Əşrəf” sözündə söz əvvəlində işlənən “ə” saitinin ossiloqrafik əksidir. Söz əvvəlindəki və vurğusuz hecadakı ə saitinin uzunluğu 75 m/saniyədir. Eyni sözün tərkibində olan ikinci “ə” saiti vurğulu hecada işlənir. Bu səbəbdən ikinci ə saitinin uzunluğu 89 m/saniyədir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycan dilinin fonetik sistemində saitlərin kəmiyyətə görə fərqi söz əvvəlinə nisbətən vurğulu hecada daha qüvvətlidir. Aşağıdakı ossiloqramda fərqləndirilmiş hissə “Əşrəf” sözündəki vurğulu hecada işlənən ə saiti göstərir:

Azərbaycan dilində yalnız *e* orta sıra saitidir. Fonetikaya dair yazılmış bəzi əsərlərdə *e* saitini başqa saitlərdən ayıran korrelyativ fərq kimi onun qısa olması göstərilir. Həqiqətən *e* saiti ilə digər saitlər arasında sözün müxtəlif mövqeyində (söz əvvəlində, vurğulu və vurğusuz hecada, kipləşən və novlu samitdən əvvəl və s.) kəmiyyət baxımından xüsusi fərqlər nəzərə çarpır.

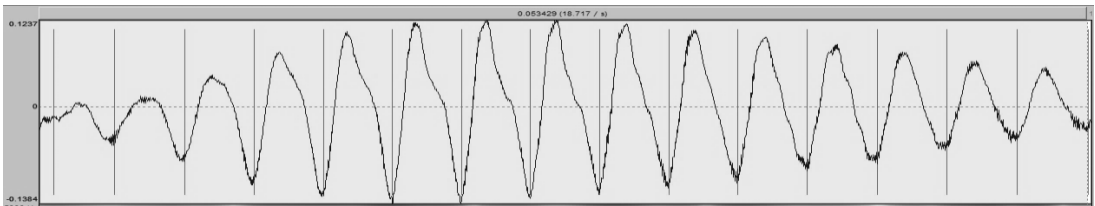

Vurğusuz hecada e saitinin ossiloqramı - 98 m/san. (kişi nitqi)

Vurğulu hecada e saitinin ossiloqramı- 70 m/san. (kişi nitqi)

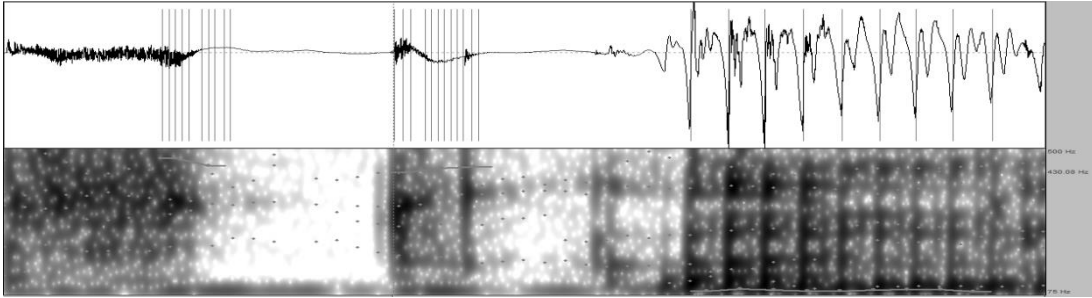
Azərbaycan dilində digər saitlərə nisbətən *ı* saitinin söz tərkibində işlənməsində ciddi məhdudiyət vardır. Sözün əvvəlində *ı* saiti işlənmir, təkhecalı sözlərdə isə məhdud şəkildə işlənir. Digər saitlərlə müqayisədə *ı* saitinin kəmiyyət baxımından qısa olduğu mövqelərin daha çox üstünlük təşkil etdiyini deyə bilərik.

Vurğulu hecada "ı" saitinin ossiloqramı - 53m/san. (qadın nitqi)

Ossiloqramda görüldüyü kimi, *ı* saiti vurğulu hecada belə, kəmiyyət baxımından digər saitlərə nisbətən daha qısadır. Müşahidələrimiz göstərir ki, eyni vəziyyət təkhecalı sözlərdə də keçərlidir. Məsələn, “*xır*” sözünün tərkibində işlənən *ı* saitin uzunluğu 43 m/saniyədir.

Akustik cəhətdən *u* saitin bəm tembri vardır. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində *u* saiti, demək olar ki, həmişə adi kəmiyyətdə işlənir və bəzən ikihecalı sözlərin ikinci hecasında sonor samitlə yanaşı gələn *u* bir qədər qısa tələffüz olunur. Onun akustik əlamətlərini ossiloqramlar vasitəsilə izah etmək mümkündür.

“*Tutqun*” sözünün ossiloqramı (kişi nitqi)

Vurğulu hecalarda *u* saiti öz akustik keyfiyyətini lazımı qədər qorusa da, ikihecalı sözlərdə sonorla yanaşı işlənən *u* saiti özünəməxsus akustik xüsusiyyətini itirmiş olur. Yuxarıda verilən ossiloqramda bunu əyani şəkildə görə bilərik. Ossiloqram “*tutqun*” sözünə aiddir və buradan ikinci *u* səsi vurğulu hecada olmasına baxmayaraq, sonor samitindən əvvəl işləndiyi üçün uzunluğu 45 m/saniyədir.

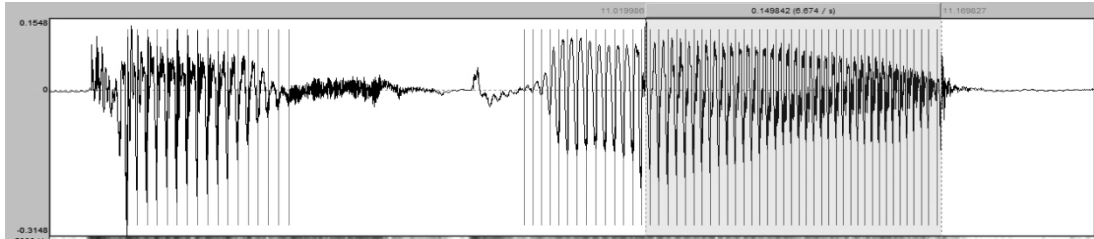
Digər saitlərdə olduğu kimi, *o* saitin də kəmiyyət etibarilə daha uzun olduğu mövqelər söz əvvəli, xüsusən vurğulu hecadır. Məsələn, *otlar* sözündəki *o* saiti kəmiyyət baxımından 120 m/saniyə, *boz* sözündəki *o* saiti isə 121 m/saniyədir. Zlatoustova emosional və məntiqi vurğu altına düşən sözlərdə vurğulu hecanın saitin daha uzun olduğunu qeyd edir [Zlatoustova: 1981, s.15].

A saiti üzərində apardığımız təhlillər zamanı ortaya çıxan nəticələrə əsasən, Azərbaycan dilində *a* saitin fərqli və zəngin akustik xüsusiyyətləri olduğunu demək mümkündür. Məsələn *yalqız* sözündə vurğusuz hecada işlənən *a* 109 m/san., *axşam* sözündə ilkin *a* saitin uzunluğu 94 m/san., ikinci, yəni vurğulu hecada işlənən *a* saiti isə kəmiyyət baxımından digərlərindən daha qısadır, 59 m/saniyədir. Təcrübə materiallarından görüldüyü kimi, dilimizdəki *a* saitin kəmiyyətcə çox müxtəlif növlərinə təsadüf olunur.

“Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ən çox işlənən saitlərdən biri *a* saitidir. Buna görə də *a* saitin tələffüz çalarlığı çoxdur. Ümumiyyətlə, müasir ədəbi dildə işlənən sözlərin bir qisminin əslilə əlaqədar fonetik təbiətindən, bir qisminə isə fonetik şəraitindən asılı olaraq müəyyən hecalardakı *a* saiti ya uzun (*a:*), ya qısa (*ă*), ya adi (*a*),

ya vurğulu (a`), ya uzadılmış vurğulu, ya da diftonqlaşmış *ou* kimi müxtəlif çalarlıqda tələffüz olunur” [Dəmirçizadə: 2007, s.159].

A foneminin qısa *a* variasiyası dilimizdə az yayılmışdır. Buna biz daha çox vurğusuz hecada və sonor samitlərdən əvvəl rast gəlirik. Məsələn: *alov*, *alaq*, *qanqal* tipli sözlərdə *a* adi vəziyyətdən daha qısa tələffüz olunur. Saitlərin işlənmə mövqələrinə əsasən, sözün əvvəlində gələn saitlərin kəmiyyət etibarilə daha qüvvətli olduğunu qeyd etmişdik. İstisna hallarda söz sonunda işlənən saitlərdə də bu qüvvətli mövqe özünü göstərir. *Daxma* sözünün ossiloqrafik göstəricisində söz sonunda işlənən *a* saitinin 149 m/san. uzunluğunda olduğunu görürük.

“Daxma” sözünün ossiloqramı. (qadın nitqi)

Azərbaycan ədəbi dilində *a* saitinin rekursiyası (səsin artikulyasiyasının son mərhələsi) qapalı *ı* saitinə, fasilə və ekskursiya fazaları isə neytral saitə oxşayan mürəkkəb akustik keyfiyyətli səsə biz ən çox *y* bitişdirici samiti əlavə edilmiş sözlərdə rast gəlirik. Məsələn, *başlayır* (*başlıyır*), *ağlayır* (*ağlıyır*), *qarşılayır* (*qarşılyır*) və s. Belə sözlərdə *a* yerinə işlənən *ı* saitinin formant göstəriciləri arasında ciddi fərqlər görmək mümkündür.

Bütün dillərdə saitlər özlərinin əsl akustik xüsusiyyətlərini məhz vurğulu hecalarda göstərdiyi kimi, Azərbaycan ədəbi dilində də əksərən kəmiyyətə vurğulu hecadakı sait vurğusuz hecadakı saitdən daha uzun olur. Səsin akustik təhlili zamanı müşahidələrimiz göstərir ki, bəzən vurğulu hecadakı sait vurğusuz hecadakı saitdən kəmiyyət baxımından daha qısa ola bilər. Bir söz daxilində eyni iki saitə məxsus obertonlar arasındakı kəskin fərqə səbəb vurğudan əlavə, yanaşı işləndikləri samitlərin təsiridir. Samitin təsirinə məruz qalan sait fonem öz məxrəcindən bir qədər uzaqlaşır və özünəməxsus formant göstəricilərini itirmiş olur. Nitq axımında olmayan hər hansı bir sözün sait fonemlərinin akustik xüsusiyyətləri normal nitqdə mövcud olan sait fonemlərdən kəmiyyət etibarilə ciddi şəkildə fərqlənir.

ƏDƏBİYYAT

1.Axundov A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1973, 304 səh.

2.Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1984, 392 səh.

3. Аванесов Р. И. Ударение в современном русском литературном языке. 2-е изд. М., 1958
4. Бондарко Л. В. Звуковой строй современного русского языка. М.: Просвещение, 1977
5. Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfonologiyası. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1988, 285 səh.
6. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I hissə. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 256 səh.
7. Матусевич М. И. Современный русский язык. Фонетика. — Изд. 3-е. — М., 1976.
8. Yadigar F. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, "Maarif" 1993, 192 səh.
9. Златоустова Л. В. Фонетические единицы русской речи. - М. : Изд-во МГУ, 1981.

Khayal ASGERLI

ACOUSTIC FEATURES OF VOWEL PHONEMES IN ACCENTED SYLLABLE
IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE
(BASED ON THE MATERIALS OF THE LITERARY LANGUAGE)

SUMMARY

Extensive study and research of physiological-acoustic features of vowel phonemes is one of the important issues in the phonetic structure of modern Azerbaijani language. In order to study vowel phonemes in this direction, language samples of different peoples living in Azerbaijan, dialect materials of the Azerbaijani language and, in particular, examples of the literary language of our language, sound recordings should be involved in research. The length of the syllables in the stressed syllable, the unique physiological and acoustic features of each syllable were studied in the research work on the basis of literary language materials.

Key words: *literary language, phoneme, vowel, acoustics, oscillogram*

Хаял АСКЕРЛИ

АКУСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАСНЫХ ФОНЕМ В УДАРНОМ СЛОГЕ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА)

РЕЗЮМЕ

Обширное изучение и исследование физиолого-акустических особенностей гласных фонем является одним из важных вопросов фонетического строя современного азербайджанского языка. Для изучения гласных фонем в этом направлении следует привлечь к исследованию языковые образцы разных народов, проживающих в Азербайджане, диалектные материалы азербайджанского языка и, в особенности, образцы литературного языка, звукозаписи. Долгота гласных в ударном слоге, своеобразные физиологические и акустические особенности каждого гласного изучались в исследовательской работе на основе материалов литературного языка.

Ключевое слово: *литературный язык, фонема, гласный, акустика, осциллограмма*